

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ Ή ΣΤΗΝ ΑΝΕΡΓΙΑ - ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΕΡΓΙΑ

Δρ. Ανδρέας Ζωγράφου

Καθηγητής Κοινωνικής Εργασίας

Η μελέτη επικεντρώνεται στη διερεύνηση μερικών παραμέτρων των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι νέοι κατά τη μετάβαση από το σχολείο στο επάγγελμα ή στην ανεργία, των τρόπων επίλυσής τους εκ μέρους των νέων και των συμπεριφορών και στάσεών τους.

Στο πρώτο μέρος γίνεται αναφορά σε διάφορες έρευνες σχετικά με τις συνθήκες που επικρατούν στο χώρο της εκπαίδευσης και τις δυνατότητες που προσφέρονται στους αποφοίτους των σχολείων στην αγορά εργασίας.

Ακολουθεί μία αναφορά στους τρόπους αντίδρασης των νέων στην ανεργία και την επίδραση της ανεργίας στις στάσεις και στον πολιτικό προσανατολισμό των νέων.

Η μελέτη κλείνει με μια ανακεφαλαίωση και την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις μελλοντικές προοπτικές των νέων.

Η μετάβαση των νέων από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στο επάγγελμα, στην ανεργία ή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση συνδέεται με ένα φάσμα προβληματικών καταστάσεων, που επηρεάζουν σημαντικά τις μελλοντικές τους προοπτικές. Ιδιαίτερα οι νέοι που αποφοιτούν από το Γυμνάσιο ή το Τεχνικό Λύκειο και μπαίνουν στην επαγγελματική εκπαίδευση αντιμετωπίζουν μια διαφορετική κατάσταση. Ενώ οι νέοι που συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση διανύουν ακόμη ένα χρονικό διάστημα στον εξωεργασιακό χώρο, οι εν λόγω νέοι εισέρχονται ξαφνικά σε έναν χώρο με νέο ρυθμό εργασίας και εντελώς διαφορετικές απαιτήσεις (SZERANSKY 1985, σελ. 412). Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, όπου μόνο το 1/3 των υποψηφίων και μετά από ειδικές εξετάσεις εισέρχεται σε ένα ΑΕΙ ή ΤΕΙ, συνήθως σπάνια στον κλάδο της επιθυμίας τους, οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα. (Ζωγράφου 1982, σελ. 66-68 και Δημολιάτης 1991).

Μια έρευνα του γερμανικού ινστιτούτου SINUS-INSTITUT επιβεβαιώνει ότι η εργασία και η επαγγελματική απασχόληση εξακολουθούν να αποτελούν για τους νέους "ένα σημαντικό περιεχόμενο της ζωής" (SINUS-INSTITUT 1983, σελ. 82).

Ακόμη και στην περίπτωση ιδανικής οικονομικής ανεξαρτησίας, μόνο το 1/5 των ερωτηθέντων νέων (15-30 ετών) θα εγκατέλειπαν τη βιοποριστική εργασία (ό.π. σελ. 83).

Σύμφωνα με μια δημοσκόπηση που έγινε με εντελή της ΓΣΕΕ, η σταθερή δουλειά θεωρείται η σημαντικότερη αξία στη ζωή του ανθρώπου (Ελευθεροτυπία 20.3.90).

Η εργασία, εκτός από τη διασφάλιση εισοδήματος για την ικανοποίηση βασικών υλικών αναγκών, όπως είναι η κατοικία, η διατροφή, το ντύσιμο, η ψυχαγωγία κλπ., επιδρά στην αυτοεκτίμηση του ανθρώπου, διότι του δίδει το συναίσθημα ότι είναι παραγωγικό μέλος της κοινωνίας. Συνεπώς, τα οφέλη της εργασίας δεν είναι μόνο υλικά, αλλά κοινωνικά και ψυχολογικά. Εκτός τούτου, η ανεργία οδηγεί στην περιθωριοποίηση του ατόμου, καθότι η έλλειψη εισοδήματος δεν του δίδει τη δυνατότητα να συμμετέχει σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, με αποτέλεσμα να μειώνεται ο βαθμός αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης (Βουνάτσος, "ΤΑ ΝΕΑ" 2.7.88). Έρευνες σχετικά με την κατάσταση μακρόχρονα ανέργων ατόμων διαπιστώνουν μεταξύ άλλων:

- περιορισμό των κοινωνικών επαφών,
- συναισθήματα απογοήτευσης και απάθειας, και
- επιθετικότητα ενάντια στο κοινωνικό σύνολο (ό.π.)

Το σχολείο, το οποίο όχι μόνο δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις "ελλείψεις" κοινωνικοποίησης των νέων, αλλά οξύνει και τις υπάρχουσες δυσκολίες και δημιουργεί και νέα προβλήματα, διότι δίδει στους "αποτυχόντες" την εντύπωση ότι για την αποτυχία φέρουν οι ίδιοι την ευθύνη, καθότι συμμετείχαν "ισότιμα" σε ένα παιχνίδι, το οποίο δεν κατάφεραν να κερδίσουν, με αποτέλεσμα να εκπληρώνεται η λειτουργία της νομιμοποίησης του συστήματος (Δαμανάκης 1989, σελ. 29-36). Το ίδιο παιχνίδι της νομιμοποίησης του συστήματος επαναλαμβάνεται στη διαδικασία των πανελληνίων εξετάσεων, όπου η πλειοψηφία των υποψηφίων έχει την εντύπωση ότι μια "καλή προετοιμασία" μπορεί να εξασφαλίσει μια θέση στα ΑΕΙ και ΤΕΙ. "Αυτό το φαινομενικά "δίκαιο" σύστημα εξετάσεων αποκρύπτει την έκταση των κοινωνικών και εκπαιδευτικών ανισοτήτων" (Δαμανάκης 1989, σελ. 35).

Μιά έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε., με επιστημονική υπεύθυνο την καθηγήτρια Κούλα Κασιμάτη διαπιστώνει ότι μόνο το 8,8% των παιδιών με γονείς αναλφάβητους τελειώνουν το πανεπιστήμιο. Ενώ το ποσοστό των παιδιών από αγροτικές οικογένειες που τελειώνουν το πανεπιστήμιο ανέρχεται στο 12,4%, το ποσοστό των παιδιών από οικογένειες επιστημόνων ή ελευθέρων επαγγελματιών ανέρχεται στο 54,3% (Ελευθεροτυπία 23.3.92). Οι εκπαιδευτικοί Κάτσικας και Καββαδίας διαπιστώνουν ότι οι κοινωνικές τάξεις εκπροσωπούνται δυσανάλογα στον φοιτητικό πληθυσμό. Η ανισότητα μεγαλώνει ακόμη περισσότερο, αν διαφοροποιηθούν τα ποσοστά των φοιτητών που εισέρχονται στα ΑΕΙ/ΤΕΙ, αν ληφθεί υπόψη ότι τα πτυχία των ΤΕΙ είναι υποβαθμισμένα. Ενώ σε κάθε 3 υποψηφίους του Παλαιού Ψυχικού εισάγεται 1 υποψήφιος στην Ιατρική Σχολή, σε 36 υποψηφίους του Αιγάλεω εισάγονται μόνο 2 υποψήφιοι στην ίδια (Β) δέσμη και μάλιστα όχι στην Ιατρική Σχολή αλλά στα Τμήματα Δημόσιας Υγιεινής, Αισθητικής ή Επισκεπτών Υγείας, Βρεφονηπιοκομίας, που ανήκουν όλα στα ΤΕΙ. Ενώ η πλειοψηφία συνωστίζεται στα ΤΕΙ ή σε πανεπιστημιακές σχολές (δεύτερης διαλογής), όπως είναι η Βιομηχανική, ΑΣΟΕΕ, Πάντειος, Γεωπονική, Θεολογική, Μαθηματικό, Φυσικό κλπ., οι κοινωνικές κατηγορίες των ευνοημένων περιοχών, που αποτελούν μόνο το 6% του ενεργού πληθυσμού, εκπροσωπούνται στην Ιατρική με 26%. Στη Βιομηχανική Σχολή οι ευνοούμενοι αποτελούν μόνο το 6,8% των φοιτητών (Ελευθεροτυπία 23.5.90, βλέπε επίσης Ζωγράφου 1993, σελ. 16-19).

Ανάλογη είναι και η υποδομή των σχολείων. Ενώ στα Δυτικά Προάστια του λεκανοπεδίου της Αττικής, όπου συγκεντρώνεται η μάζα του εργατικού πληθυσμού, οι εγκαταστάσεις χαρακτηρίζονται από παμπάλαια, ετοιμόρροπα κτίρια, έλλειψη χώρων διδασκαλίας ή τεράστια απρόσωπα συγκροτήματα με μικρές ανύπαρκτες αυλές, η κατάσταση στα Βόρεια Προάστια είναι πολύ διαφορετική. “Μικρά σχολεία σε ιστορικά σημεία των συνοικιών, που περιβάλλονται συνήθως από κήπους των γειτονικών ιδιοκτησιών (...) προσεγγμένα και συμπαθητικά, πολύ συχνά πνιγμένα στο πράσινο. Τα σχολεία των υποβαθμισμένων περιοχών εγκαταλείπονται συχνά από τους δασκάλους που έχουν τη δυνατότητα να μετατεθούν, δηλαδή από τους δασκάλους που διαθέτουν μεγαλύτερη πείρα, διότι η απασχόληση στο Αιγάλεω, την Αγία Βαρβαρα ή το Περιστερί θεωρείται “εξορία”. Ακόμη και οι δάσκαλοι με περισσότερα διπλώματα προσπαθούν να τοποθετηθούν σε κάποιο γυμνάσιο ή λύκειο μιας αναβαθμισμένης περιοχής (Ελευθεροτυπία 23.5.90).

Επί του προκειμένου συμφωνούμε με τον Πανούση, ο οποίος διαπιστώνει ότι ακόμη και η ισότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση δεν σημαίνει συνάμα και ισότητα κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης ούτε και ίδιες δυνατότητες απασχόλησης, καθότι μεσολαβεί ο κοινωνικο-οικονομικός παράγοντας, δηλαδή η διαφορετική κοινωνική προέλευση των μαθητών, με αποτέλεσμα να συνεχίζεται η ανισότητα ακόμη και όταν υπάρχουν τα ίδια επαγγελματικά διπλώματα (Ελευθεροτυπία 7.7.90). Συνεπώς ο κύριος παράγοντας της κινητικότητας “δεν είναι η εκπαίδευση, αλλά οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες” (ό.π.).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις του Πανούση επιβεβαιώνονται από μια έρευνα του Πυργιωτάκη, σύμφωνα με την οποία το 72% των ανέργων πτυχιούχων προέρχονται από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ενώ μόνο το 16,1% προέρχονται από τα μεσαία και 12% από τα ανώτερα (Καθημερινή 3.11.92).

Οι δυσμενείς συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας έχουν ως συνέπεια να αναζητά η μάζα των αποφοίτων των ΑΕΙ και ΤΕΙ ως μοναδική διέξοδο την απασχόληση στο δημόσιο.

Χαρακτηριστικοί για την κατάσταση που επικρατεί στην αγορά εργασίας είναι οι παρακάτω αριθμοί:

- Για 1410 θέσεις στον ΟΤΕ το 1989 υπέβαλαν αιτήσεις 100.000 ενδιαφερόμενοι (Ελευθεροτυπία 15.11.89).
- Για 7.000 θέσεις στο δημόσιο το 1990 υπέβαλαν αιτήσεις 250.000 υποψήφιοι (Καθημερινή 15.7.90).
- Για 510 θέσεις στην Εθνική Τράπεζα υποβάλλονται το 1994 38.000 αιτήσεις (Το Βήμα 31.7.94). Κυκλοφόρησαν μάλιστα και διαφημιστικά φυλλάδια “εξειδικευμένων” φροντιστηρίων για την προετοιμασία των υποψηφίων για το διορισμό τους στην Τράπεζα (ό.π.).
- Για 8.000 θέσεις στο δημόσιο τον Οκτώβριο του 1994 αναμένονται 250.000 αιτήσεις υποψηφίων (Το Βήμα 2.10.94).

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μαθητές στον ελληνικό χώρο είναι ιδιαίτερα έντονα.

Το πρόβλημα της ανεργίας των νέων αντιμετωπίζεται στις διαφορετικές μορφές ανεργίας. Έτσι, λοιπόν, η κατάσταση ενός ανέργου εργάτη 50 ετών που χάνει ξαφνικά την εργασία του μετά από 20 χρόνια

απασχόλησης σε ένα εργοστάσιο, διαφέρει πολύ από έναν νέο, ο οποίος μετά την αποπεράτωση της επαγγελματικής του εκπαίδευσης δεν μπορεί να βρει δουλειά.

Ο WARR (1984) σε μια μελέτη της έρευνας της ανεργίας καταγράφει 14 μεταβλητές που επηρεάζουν τη συγκεκριμένη διαίσθηση της ανεργίας. Οι εν λόγω μεταβλητές είναι οι εξής: "Προσανατολισμός εργασίας και επαγγέλματος, ηλικία, φύλο, διάρκεια της ανεργίας, κοινωνική διαστρωμάτωση, οικονομική επιβάρυνση, προσωπική δραστηριότητα, συμμετοχή στα μέτρα επαγγελματικής επανένταξης, ύπαρξη βοηθητικών και συμβουλευτικών ιδρυμάτων, προηγούμενη εμπειρία ανεργίας, τοπικά ποσοστά ανεργίας, βαθμός απόδοσης της ενοχής για την ανεργία στον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, κοινωνική υποστήριξη και προσωπική αντοχή σε καταστάσεις έντασης". (KIESELBACH 1986. σελ. 115-116).

Ο πολιτικός προσανατολισμός εξαρτάται από το αν οι παροχές του συστήματος (SYSTEM OUTPUT) ικανοποιούν ή δεν ικανοποιούν τις απαιτήσεις του ατόμου. Συνεπώς και η νομιμότητα προς το σύστημα είναι ανάλογη με την ανταμοιβή ή τη στέρηση του ατόμου εκ μέρους του συστήματος. Μεγάλης σημασίας επί του προκειμένου είναι και η ανεκτικότητα σε στέρσεις (FRUSTRATIONSTOLERANZ) που έχουν αποκτήσει τα άτομα ως "εφεδρεία νομιμότητας" κατά τη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης (ό.π. σελ. 88). Συνεπώς κάθε εμπειρία στέρησης επηρεάζει αρνητικά την αποδοχή του συστήματος.

Αν συνεπώς τα αίτημα των αρνητικών εμπειριών και η απειλούμενη μείωση της αυτοεκτίμησης αποδίδονται στο σύστημα, τότε οι θετικές αντιλήψεις για το σύστημα μπορεί να μετατραπούν σε αρνητικές. Ενδέχεται, όμως, οι παραπάνω εμπειρίες να ερμηνευθούν και ως αποτέλεσμα προσωπικής αποτυχίας. Είναι επίσης δυνατόν, στην περίπτωση που το συναίσθημα της αυτοεκτίμησης είναι πολύ σταθερό, το άτομο να μην αισθάνεται ότι απειλείται από τις αρνητικές εμπειρίες στο χώρο εργασίας και να μην πάρει αρνητική στάση απέναντι στο σύστημα (ό.π., σελ. 89).

Γενικά, υπάρχει η τάση η ανεργία να θεωρείται ως προσωπικό πρόβλημα των ενδιαφερομένων, είτε με το να αποδίδεται η ανεργία σε προσωπικές ελλείψεις, είτε στην ανικανότητα εργασίας είτε στη διάθεση εργασίας του ανέργου. Έτσι, λοιπόν, η ευθύνη για τη μαζική ανεργία αποδίδεται στα θύματα, τα οποία συνήθως αναπτύσσουν συμπλέγματα προσωπικής ενοχής (KIESELBACH 1983, σελ. 816).

Μια συνέπεια της εσφαλμένης ερμηνείας των αιτιολογικών παραγόντων της ανεργίας ή της απόδοσης της ενοχής στο ίδιο το άτομο, είναι ότι πολλά άτομα αποσιωπούν την ανεργία με αποτέλεσμα να υφίστανται ψυχοκοινωνικά τραύματα. Αυτά περιορίζουν σημαντικά τον ορίζοντά τους για πολιτική δράση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός γερμανού ειδικευμένου εργάτη, ο οποίος έχασε τη δουλειά του και για έναν ολόκληρο χρόνο αποσιωπούσε την ανεργία του με το να σκάνεται κανονικά κάθε πρωί και να προσποιείται ότι πηγαίνει στη δουλειά επιστρέφοντας "κανονικά" το μεσημέρι, από φόβο μήπως γίνει αντιληπτός από τον άμεσο κοινωνικό περίγυρό του (γειτονιά). Τελικά, όταν αποκαλύφθηκε η πραγματικότητα, από την ντροπή του, αναγκάστηκε να μετακομίσει σε άλλη γειτονιά.

Αντίθετα, άτομα που αποδίδουν την προσωπική τους ανεργία σε εξωγενείς παράγοντες, έχουν καλύτερες προϋποθέσεις πολιτικής δράσης, διότι η προβολή της ανεργίας προς την κοινωνία λειτουργεί σαν εποικο-

δομπτικός μηχανισμός άμυνας και προστατεύει το άτομο από ψυχοκοινωνικές ζημιές που οδηγούν συνήθως στην αδιαφορία και την κοινωνική απομόνωση (ό.π., σελ. 816-817).

Είναι γνωστό ότι ο ρυθμός της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου καθορίζουν την καθημερινή ζωή και την “υποκειμενική αίσθηση χρόνου” των περισσότερων ανθρώπων στη σημερινή κοινωνία.

Με την αναγκαστική ανεργία καταστρέφεται η δομή του παραπάνω συστήματος και δημιουργούνται προβλήματα που έχουν σχέση με ένα νέο προγραμματισμό του καθημερινού ρυθμού ζωής, πράγμα που τις περισσότερες φορές είναι αδύνατο. “Συχνά παρουσιάζονται ασαφείς αποκλίσεις από τα κυριαρχούντα πρότυπα σχετικά με το ρυθμό εξέλιξης της ημέρας (TAGESABLAUF), αλλά και συγκρούσεις με τον καθημερινό ρυθμό της πλειοψηφίας” (SINUS-INTITUT 1983, σελ. 104). Οι σαφείς αποκλίσεις από τις ισχύουσες αξίες της καθημερινής κοινωνικής συμπεριφοράς μπορούν να οδηγήσουν συχνά στον στιγματισμό των ανέργων. Συχνά, ο επιπρόσθετος ελεύθερος χρόνος που κερδίζεται με την ανεργία δεν διεγείρει την ανάπαυση ή την δραστηριοποίηση σε άλλους τομείς. Αντίθετα, μπορεί να επιφέρει την παράλυση των δραστηριοτήτων του ατόμου, με αποτέλεσμα ο ελεύθερος χρόνος θεωρείται για τους εργαζόμενους πολύτιμο αγαθό, για τους ανέργους κάνει τη σημασία του και μειώνει το ενδιαφέρον για εναλλακτικές δραστηριότητες.

Πολλοί άνεργοι νέοι χάνουν τον κανονικό ρυθμό της ζωής τους, κοιμούνται πολύ αργά το βράδυ, σηκώνονται από το κρεβάτι τις μεσημεριανές ώρες, τρώνε σε ακανόνιστα χρονικά διαστήματα, συνήθως πρόχειρο φαγητό, περιφέρονται άσκοπα στους δρόμους και περνάνε τον περισσότερο τους χρόνο στις καφετέριες και στα σφαιριστήρια.

Επιπλέον, η ανεργία έχει ως συνέπεια και τη συνέχιση της οικονομικής εξάρτησης των νέων από την οικογένεια με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η χειραφέτηση των νέων που έχει άμεση σχέση με την ανεύρεση δικού τους χώρου κατοικίας. Ιδιαίτερα στους νέους των αδυνάτων κοινωνικών στρωμάτων, οι οικογένειες των οποίων αντιμετωπίζουν έντονα οικονομικά προβλήματα, δημιουργούνται επιπρόσθετα προβλήματα, καθότι οι γονείς τους απαιτούν τη συμβολή των νέων για τη βελτίωση του εισοδήματος.

Η έλλειψη χρημάτων επηρεάζει επίσης σημαντικά τη διατήρηση κοινωνικών σχέσεων και δραστηριοτήτων των νέων, οι οποίοι στην περίπτωση της ανεργίας δεν μπορούν να ανταποκριθούν στα σπάνιατ διαβίωσης και συμπεριφοράς των συνομηλίκων τους και οδηγούνται έτσι στην απομόνωση. Ιδιαίτερα για τα κορίτσια, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις δεν απολαμβάνουν τις ίδιες ελευθερίες σε σχέση με τα αγόρια, η ανεργία παρατείνει το χρόνο διαμονής τους με την οικογένεια και τα δεσμεύει στις εργασίες του σπιτιού, πράγμα που επιδρά δυσμενώς στην ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη και στην επικοινωνία τους με τους συνομηλίκους τους.

Συνεπώς, η ανεργία στη νεανική φάση σημαίνει “στασιμότητα”, διότι εμποδίζει τον αποχωρισμό τους από την οικογένεια και τη δημιουργία μιας οικονομικής βάσης με αποτέλεσμα να στερείται ο νέος σπουδαίες εμπειρίες μάθησης, όπως είναι η δημιουργική και παραγωγική απασχόληση, η πολιτική συμμετοχή και η κοινωνική εμπλοκή. Πολλές εμπειρίες και διαδικασίες, οι οποίες είναι απαραίτητες για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των νέων, μένουν απραγματοποιήτες. (SINUS 1983, σελ. 94-95).

Το SINUS INSTITUT διαπιστώνει ότι ο ισχυρισμός ότι οι άνεργοι νέοι τείνουν προς την εγκληματικότητα περισσότερο από τους εργαζόμενους είναι “προκατάληψη” (Από τη σχετική έρευνα του παραπάνω ινστιτούτου διαπιστώνεται ότι η ανεργία είναι απλώς ένας παράγοντας κινδύνων που οφείλονται στις οικογενειακές συνθήκες και στη γενική κοινωνική κατάσταση των νέων. Μόνο σε ένα πολύ μικρό ποσοστό των νέων με αξιόποινη συμπεριφορά διαπιστώθηκε ως βασική αιτία της εγκληματικής συμπεριφοράς η ανεργία (SINUS INSTITUT 1983, σελ. 110-11).

Γενικά μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η έλλειψη θέσεων εργασίας δημιουργεί στους νέους το συναίσθημα της απαισιοδοξίας και της αδιαφορίας στο μέλλον.

- Απογοήτευση,
- Προβλήματα ταυτότητας,
- Το συναίσθημα της “αχρησίας”
- Προβλήματα αναπροσανατολισμού λόγω του υπερβολικού ελεύθερου χρόνου (MEYER 1986, σελ. 137).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, η ανεργία διογκώθηκε κατά τα έτη 1990 έως 1993. Το 1993 ο αριθμός των ανέργων έφτασε τις 397.000 άτομα (1990: 281.000). Τα παραπάνω στοιχεία δεν συμπεριλαμβάνουν και την ανεπίσημη ανεργία στον αγροτικό τομέα και στην παραοικονομία. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων πλήττει τις νέες ηλικίες (20-24 ετών: 94.000). Οι νέες γυναίκες παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας από τους άνδρες: 58.400 έναντι 35.600 (Χρήστος Μέγας, Ελευθεροτυπία 2.10.94). Ανάλογες είναι και οι διαπιστώσεις των Καββαδία και Κάτσικα, οι οποίοι διαπιστώνουν ότι στη Δυτική Αθήνα το 66-85% των νέων διακόπτουν το δημοτικό και το γυμνάσιο. Όταν πάνε σε Λύκειο (κυρίως τεχνικό ή νυχτερινό) δεν το τελειώνουν. Μόνο το 7,8% αποκτά πτυχίο ΑΕΙ ή ΤΕΙ με αποτέλεσμα να οδηγούνται οι υπόλοιποι κατ' ευθείαν στην παραγωγή και σε χαμηλόμισθα χειρονακτικά επαγγέλματα (Χρ. Κάτσικας/Γ. Καββαδίας, Ελευθεροτυπία 11.1.95).

Η μακροχρόνια ανεργία στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει φθάσει σε μεγάλα επίπεδα. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, το 1991 υπήρχαν 301.200 άνεργοι από τους οποίους οι 104.200 ήταν άνεργοι μακράς διάρκειας, δηλαδή περισσότερο από 12 μήνες. Οι 157.600 (52%) υπάγονται στην κατηγορία των νέων που δεν εργάστηκαν καθόλου στο παρελθόν και αναζητούν για πρώτη φορά εργασία (ό.π.). Ο Μέγας, αναφερόμενος σε μια έκθεση του Κέντρου της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Μελέτης του Πανεπιστημίου του Αμβούργου, διαπιστώνει μια σχέση μεταξύ εγκληματικότητας και ανεργίας. Από τους 10 δράστες ενόπλων ενεργειών στην Ισπανία, Γαλλία, Βρετανία, Γερμανία, Δανία και Ολλανδία οι 8 ήταν άνεργοι δίχως μόνιμη απασχόληση για διάστημα 4 μηνών πριν από την εγκληματική πράξη (Ελευθεροτυπία 2.10.94). Σύμφωνα με διαπιστώσεις ομάδων εργασίας που μελέτησαν το φαινόμενο της εγκληματικότητας και τρομοκρατίας και βιαίων θανάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στις 12 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1992 7 στους 10 δράστες κλοπών διαρρήξεων και σεξουαλικών εγκλημάτων ήταν νέοι 17-28 ετών, εκ των οποίων μόνο ο ένας στους 14 είχε μόνιμη εργασία στους 6 μήνες πριν από τη σύλληψή του. Το 1984 οι παραβάτες του νόμου της παραπάνω ηλικίας ήταν 3 στους 10 (Χρήστος Μέγας, Ανεργία και Έγκλημα, Ελευθεροτυπία, 2.10.94).

Η σχέση της ανεργίας με τις στάσεις και τον πολιτικό προσανατολισμό των νέων

Συγκρούσεις με το σύστημα και εμφάνιση ριζοσπαστικών αντιλήψεων για την αντιμετώπιση της ανεργίας εμφανίζονται σε έρευνες στις οποίες υπάρχει συσχετισμός ανάμεσα στην απαίτηση απασχόλησης σε θέσεις ανάλογες με τα επαγγελματικά προσόντα. Σχετικές έρευνες διαπιστώνουν ότι ιδιαίτερα οι νέοι με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι ευάλωτοι σε εξτρεμιστικά συνθήματα (KRIEGER 1985, σελ. 86). Συνεπώς, η παραπάνω συμπεριφορά επηρεάζεται από τα βιώματα και τους μηχανισμούς επίλυσης προβληματικών καταστάσεων που διαθέτει το άτομο. Από παλαιότερες έρευνες διαπιστώθηκε ότι τα συνδικαλιστικά ή πολιτικά οργανωμένα μέλη και γενικότερα τα άτομα με κοινωνικοπολιτική και πολιτιστική δραστηριότητα επεξεργάζονται δημιουργικά την ανεργία (KIESELBACH 1983, σελ. 809). Αυτό επιβεβαιώνεται και από νεώτερες έρευνες, σύμφωνα με τις οποίες άτομα συνδικαλισμένα παρουσιάζουν λιγότερες ψυχοκοινωνικές ζημιές, ακόμη και μετά από μακρόχρονη ανεργία, σε αντίθεση με άτομα χωρίς συνδικαλιστική δραστηριότητα, καθότι τα άτομα αυτά αντιμετωπίζουν την ανεργία όχι σαν μια προσωπική αποτυχία. Έτσι τα άτομα αυτά δεν παρουσιάζουν συμπλέγματα προσωπικής ενοχής για την απώλεια της εργασίας, απογοήτευση ή μειωμένη αυτοεκτίμηση (ό.π., σελ. 809-810).

Βέβαια στην προκειμένη περίπτωση δεν αρκεί μόνο η διαπίστωση των αιτιολογικών παραγόντων της ανεργίας, αλλά πρέπει να εκτιμηθεί και ως προς τα κατά πόσο το άτομο μπορεί με προσωπική δράση να επηρεάσει την κατάσταση αυτή.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει την ικανότητα σύγκρουσης του ατόμου είναι και ο βαθμός υλοποίησης των επαγγελματικών επιθυμιών.

Οι BECKER, HERKOMMER και BERGMANN διαπιστώνουν την αποφασιστική επίδραση της οικογένειας στον πολιτικό προσανατολισμό των νέων καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι “μια πολιτικά αδιάφορη οικογένεια βγάζει κατά κανόνα επίσης αδιάφορα παιδιά” και “μια πολιτικοποιημένη οικογένεια παράγει επίσης πολιτικοποιημένα παιδιά” (HUCH 1975, σελ. 115). Ανάλογες είναι και οι διαπιστώσεις του NYSSSEN, ο οποίος, αναλύοντας μια σειρά εμπειρικών ερευνών στην Αμερική, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι “ποιοτικές στάσεις και η πολιτική συμμετοχή καθορίζονται πολύ περισσότερο από εξωσχολικές παρά από εσωσχολικές επιδράσεις” (ό.π., σελ. 114).

Γενικά, όμως, επικρατεί η γνώμη ότι σε περιόδους οικονομικής κρίσης με μεγάλα ποσοστά ανεργίας εμφανίζονται τάσεις συντηρητικές έως και εξτρεμιστικές. Ως παράδειγμα ο KIESELBACH αναφέρει την άνοδο στην εξουσία των ναζί κατά την περίοδο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 1929 καθώς επίσης και τη Μεγάλη Βρετανία, όπου το 1983 το συντηρητικό κόμμα, παρά τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας, πέτυχε τη μεγαλύτερη νίκη της ιστορίας του. Επί του προκειμένου γεννιέται το ερώτημα, αν το αποτέλεσμα αυτό προήλθε από τη συμπεριφορά των ανέργων ή από τη συμπεριφορά των εργαζομένων, οι οποίοι ζούσαν έντονα την απειλή της ανεργίας (KIESELBACH 1983, σελ. 811).

Αξιοσημείωτες για την προβληματική μας είναι και οι απόψεις του K. ADAM που εκφράζονται σε ένα άρθρο του “Η εγκαταλειμμένη γενιά” στην εφημερίδα “FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG” και

αναφέρονται στην επανεμφάνιση του ναζισμού που εκφράζεται κυρίως από τους νέους. Αναφορικά με την κοινωνική προέλευση των “ναζιστών” ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι το μεγαλύτερο μέρος αποτελείται κυρίως από νέους των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων. Ως προς τη βιογραφία των νέων αυτών, ο συγγραφέας αναφέρει ότι “σχεδόν παντού συναντά κανείς αποτυχημένα άτομα, άτομα που έχουν απογορευθεί είτε από τους γονείς τους, τους δασκάλους τους ή τους προϊσταμένους τους” (ADAM 1993, σελ. 27).

Ενώ η γενιά της “επαναστατημένης νεολαίας” τον Μάη του 1968 ήταν σε θέση να πανηγυρίζει τις “εμπειρίες της κοινωνικής αφύπνισης” στη θέση του φοιτητή της τότε εποχής συναντά κανείς σήμερα στην καλύτερη περίπτωση τον μαθητευόμενο εργάτη και συχνά τον άνεργο” (ό.π. σελ. 28). Ιδιαίτερα στα κρατίδια, όπου η νεολαία εξακολουθούσε να θεωρείται σαν μια εγγύηση για ένα καλύτερο μέλλον, οι νέοι διαπιστώνουν ότι είναι άχρηστοι και ανεπιθύμητοι! Η κατάσταση αυτή οξύνεται και από το γεγονός ότι οι νέοι, παρότι έχουν συνειδητοποιήσει την τραγική τους κατάσταση, δεν έχουν τη διανοητική ικανότητα να επιχειρηματολογήσουν και να τεκμηριώσουν επιστημονικά τις θέσεις τους, όπως συνέβαινε με τους νέους της γενιάς του Μάη του '68. Για να μπορέσουν οι “παράνομοι” να γίνουν σεβαστοί από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης θα πρέπει να είναι σε θέση να εκφραστούν σαν διανοούμενοι σε “τυλ σεμιναρίου”, καθότι η κρατική εξουσία ανέχεται ως συνομιλητές μόνο εκείνους που κατέχουν τον κοινωνικά αποδεκτό κώδικα επικοινωνίας (ό.π., σελ. 28).

Η σημερινή κοινωνία δεν καταβάλει πλέον καμία προσπάθεια για να βοηθήσει τους νέους στο μεταβατικό στάδιο προς την ενηλικίωση. Καμία πλέον από τις αξίες της δεν είναι αξιόπιστη για τους νέους. Για να μπορέσει η νεολαία να στρέψει την προσοχή της κοινωνίας στα προβλήματά της, αναζητά διάφορους τρόπους. Ιδιαίτερα στη Γερμανία, οι νέοι διαπιστώνουν ότι το Γ' Ράϊχ και κάθε τι που σχετίζεται με αυτή την εποχή, είναι το ευάλωτο σημείο της κοινωνίας. Ανάλογη είναι και η κατάσταση με το πρόβλημα των αλλοδαπών, το οποίο στη Γερμανία, λόγω του αρνητικού παρελθόντος, αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη προσοχή. Έτσι, λοιπόν, ο αγγλωτός σταυρός και το σύνθημα “έξω οι αλλοδαποι” βρίσκουν μεγαλύτερη ανταπόκριση στην κοινή γνώμη και, συνεπώς, και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από τις διαμαρτυρίες κατά της ανεργίας.

Ο συγγραφέας πιστεύει ότι οι νέοι βλέπουν αυτή τη συμπεριφορά ως το μόνο σίγουρο μέσο αποτελεσματικής αντίδρασης ενάντια στους γονείς και τους δασκάλους τους. Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα ως φαινόμενο της αναγέννησης του ναζισμού, η κοινωνία δεν καταβάλλει καμία προσπάθεια εντοπισμού των αιτιολογικών παραγόντων αυτού του φαινομένου. Με το να ονομάζει κανείς όλους τους νέους ναζί, αποφεύγει και τις ενοχλητικές ερωτήσεις σχετικά με την προέλευση και την ευθύνη για το εν λόγω φαινόμενο. Έτσι, λοιπόν, η μόνη που ασχολείται με τους “ναζί” είναι η αστυνομία καθότι με “ναζί” δεν μπορεί να γίνει καμία συζήτηση. Στην καλύτερη περίπτωση η συζήτηση γίνεται χωρίς τους “ναζί”.

Ανάλογες είναι εν μέρει και οι διαπιστώσεις του Α. Λίποβατς (Λίποβατς 1993, σελ. 63).

Σε ανάλογες διαπιστώσεις καταλήγει και ο αρχηγός του φοιτητικού κινήματος του '68, CON BENDIT, ο οποίος μιλά για ένα “σωβινισμό της ευημερίας”, που “δεν αποτελεί μόνο ένα ειδικό γερμανικό φαινόμενο”, αλλά ένα “γενικό ευρωπαϊκό φαινόμενο” (COHN-BENDIT 1993, σελ. 92). Σαν χαρακτηριστική περίπτωση ο συγγραφέας αναφέρει την “Λέγκα του Βορρά” στην Ιταλία που προπαγανδίζει την αποκοπή του πλουσίου

βορρά από τον φτωχό νότο, τον οποίο τον αποκαλεί “Αφρική” (ό.π., σελ. 92). Ανάλογα είναι επίσης και τα συμπεράσματα μιας έρευνας σχετικά με τον τρόπο αντίδρασης των νέων στην ανεργία που έγινε στην περιοχή του LIVERPOOL-MESEYSIDE, όπου υπάρχουν συνοικισμοί με πολύ μεγάλα ποσοστά ανεργίας (μέχρι και 50%) και διαπιστώνεται ότι οι νέοι αντιδρούν συνήθως με βίαιες ενέργειες, βανδαλισμούς και εγκληματικότητα και γενικά με συμπεριφορές που κάθε άλλο παρά σαν πολιτικές μπορούν να χαρακτηρισθούν. Η συμπεριφορά των νέων αυτών χαρακτηρίζεται από μια αδιαφορία για τα κοινά, απάθεια και συγκεχυμένη εχθρότητα απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Σε μια περιοχή του LIVERPOOL που είχε πληγεί σοβαρά από την ανεργία, το 85% των ερωτηθέντων δεν είχε καμία πολιτική πεποίθηση και απέρριπτε γενικά την πολιτική (KIESELBACH 1983, σελ. 814).

Η στροφή προς αυταρκικές λύσεις αντικατοπτρίζει την κοινωνική αδυναμία των ανέργων. Με τη συμπεριφορά αυτή εκφράζεται ο αποπροσανατολισμός που απορρέει από την απομόνωση της ομάδας αυτής που προβάλλει την επιθετικότητά της προς την κοινωνία που τη θεωρεί υπεύθυνη για την κατάστασή της (KIESELBACH 1983, σελ. 813).

Το ινστιτούτο SINUS βλέπει στη βία την “έκφραση μιας απελπιστικής κατάστασης συναισθηματικού χαρακτήρα” (SINUS-INSTITUT 1983, σελ. 160).

Με αυτόν τον τρόπο ο νέος προσπαθεί να βρει “ησυχία και τάξη”, δηλαδή μια θέση στην κοινωνία για αυτοπραγμάτωση (ό.π., σελ. 160). Τα άτομα που παρουσιάζουν εξστρεμιστική συμπεριφορά σε πολιτικό επίπεδο είναι κυρίως νέοι, “που υποφέρουν από ένα αίσθημα απροσδιόριστης απειλής, έχουν συχνά σαφή προβλήματα αυτοεκτίμησης και ταυτότητας, σε συνδυασμό με έντονες επιθυμίες σιγουριάς και ταύτισης” (ό.π. σελ. 160-161).

Το γεγονός ότι η ανεργία δεν οδηγεί οπωσδήποτε στην πολιτική αδιαφορία, την απάθεια ή τη βία, αλλά μπορεί να γίνει αφορμή για μια δημιουργική σύγκρουση με το κοινωνικό σύστημα διαπιστώνει μια έρευνα που έγινε στην περιοχή του MANNHEIM/LUDWIGSHAFEN της Γερμανίας. Το μεγαλύτερο μέρος των νέων είχε μια κριτική στάση απέναντι στα κόμματα, συμμετείχε ενεργά σε διάφορες πολιτικές συγκεντρώσεις και απαιτούσε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Το ποσοστό των ανέργων νέων που απέρριπταν τον νόμο περί εξστρεμιστών (τρομονόμο) ήταν τρεις φορές μεγαλύτερο από το ποσοστό των εργαζομένων. (KIESELBACH 1983, σελ. 814-815). Επί του προκειμένου πρέπει να τονισθεί ότι η επιλογή του δείγματος έγινε στα κέντρα νεότητας, όπου συχνάζουν κυρίως νέοι που προέρχονται από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα ή νέοι με συνδικαλιστική δραστηριότητα.

Βέβαια, η “νοσταλγία για ένα καλύτερο κόσμο” και η “συναισθηματική απόσταση των νέων από μερικούς τρόπους ζωής των ενήλικων” δεν εκδηλώνεται με “ενεργητικές” μορφές διαμαρτυρίας, αλλά κυρίως και σε “παθητικές” μορφές άρνησης, όπως είναι ο αλκοολισμός, τα ναρκωτικά, οι αυτοκτονίες, οι αιρέσεις νέων, ομάδες ρόκερ, πάνκερ κλπ. (ό.π., σελ. 59). Το ινστιτούτο SINUS διαπιστώνει ότι οι παθητικές μορφές άρνησης προκαλούν αναμφισβήτητα πολύ μεγαλύτερους κοινωνικούς κινδύνους και σε κάθε περίπτωση πολύ μεγαλύτερα έξοδα απ’ ότι ολόκληρο το φάσμα των ενεργητικών μορφών διαμαρτυρίας (ό.π., σελ. 59).

Αναφορικά με τις αντιδράσεις των νέων, ως συνέπεια της αύξησης των προβλημάτων τους μπορούμε να διαπιστώσουμε τις παρακάτω μορφές:

- Φυγή στην υπερβολική κατανάλωση.
- Ταύτιση με ηγετικές προσωπικότητες και κινήματα δυναμικά.
- Απάθεια και φυγή στη χρήση ναρκωτικών, αυτοκτονία.
- Ένταξη σε θρησκευτικά ή αποκρυφικά (ΟΚΚULTE) κινήματα (π.χ. προσανατολισμός στους GURUS ή εξωγήινα φαινόμενα).
- Ιδιαίτερα έντονη αυτοοργάνωση νεο-προσδιορισμού για αντίσταση ενάντια στις αρνητικές κοινωνικές εξελίξεις (DAMM 1984, σελ. 261-262).

Παρότι οι μορφές αντίδρασης είναι διαφορετικές, εν τούτοις, η “βάση παρόρμησής τους είναι η ίδια, δηλαδή η αποστασιοποίηση των νέων από τις αξίες της κοινωνίας, την οποία αισθάνονται συχνά ως εχθρική για να μπορέσουν να βρουν διαφανείς και σταθεροποιητικούς συσχετισμούς ζωής που προσφέρουν προστασία, σιγουριά, νόημα / ταυτότητα και προσωπικές εμπειρίες” (ό.π., σελ. 262).

Οι αντιλήψεις των νέων στην Ελλάδα

Έρευνες στην ευρύτερη περιφέρεια της Αθήνας (άνδρες 18-44 ετών) διαπιστώνουν ότι η νεολαία αποδίδει τα σημερινά αδιέξοδα στη μη λειτουργία των θεσμών (62,1%) και στην έλλειψη αξιών και κοινωνικής συνείδησης (51%) (Ελευθεροτυπία 22.1.93).

Σχετικά με τις συνθήκες κοινωνικοποίησης των νέων στην Ελλάδα ο Φίλιας διαπιστώνει μια “τραγική εγκατάλειψη της νεολαίας” (Έθνος 18.6.90). Ως πρώτο χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας ο συγγραφέας βλέπει την “κατάρρευση όλων των αξιών σε όλα τα επίπεδα”. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι η “έλλειψη βεβαιότητας, απασχόλησης και προοπτικής που εξωθούν τον νέο σε αντικοινωνική συμπεριφορά, αυτοκαταστροφικές πρακτικές, τη διάλυση της προσωπικότητας και τη βία” (ό.π.).

Ακόμη και η αξιοπιστία της ελληνο-ορθόδοξης εκκλησίας, η οποία ως “Επικρατούσα θρησκεία εν Ελλάδι” (άρθρο 3 του Συντάγματος της Ελλάδος), απολαμβάνει ιδιαίτερα προνόμια και προσπαθεί να επηρεάσει την αγωγή της νεολαίας άμεσα μέσω του σχολείου και έμμεσα μέσω της οικογένειας, είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Ο Φωτόπουλος διαπιστώνει επί του προκειμένου ότι “τα σχολεία μας (...) παραμένουν μεταπολεμικά μεταξύ μιας στείρας προπαγάνδισης αυτού που περνούσε για ελληνοχριστιανικές αξίες με αποκορύφωμα την Ελλάδα Ελλήνων Χριστιανών και της σημερινής σύγχυσης αξιών” (Ελευθεροτυπία 29.12.90). Μόνο το 8% των νέων πηγαίνει τακτικά στην εκκλησία. Μια έρευνα με θέμα “οι νέοι και η εκκλησία” που έγινε το 1987 διαπιστώνει ότι οι νέοι έχουν μια κριτική στάση απέναντι στην εκκλησία. Το 91% πιστεύει ότι η εκκλησία δεν πλησιάζει την νεολαία και τα προβλήματά της. Το 80% δεν θέλει η εκκλησία να έχει δική της περιουσία και το 60% θέλει τον αποχωρισμό της εκκλησίας από το κράτος. Το 97% των νέων πιστεύει ότι τα θρησκευτικά, όπως διδάσκονται σήμερα, δεν φέρνουν τους νέους κοντά στη θρησκεία (Ελευθεροτυπία, 20.3.88).

Μια συγκριτική έρευνα της AMER που έγινε το 1994 διαπιστώνει ότι η πλειοψηφία των νέων εξακολουθεί να αποστρέφεται την εκκλησία. Ενώ η εικόνα των ιερέων παρέμεινε σταθερή, η εικόνα των μητροπολιτών

χειροτέρευσε, καθότι -6% εμπιστεύονται στους μητροπολίτες. Χειροτέρευση διαπιστώνεται επίσης στη γενική εικόνα των κομμάτων, του δημόσιου τομέα και της δικαιοσύνης (Έθνος 7.5.94).

Παρόλα αυτά μια σχετική έρευνα της Μαρίας Δέδε και του Δημήτρη Κουμάνταρου διαπιστώνει ότι οι 6 στους 10 νέους πιστεύουν στη συμμετοχή στα κοινά και οι 7 στους 10 θα ήταν διατεθειμένοι να υποστούν ατομικές θυσίες για να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής (Ελευθεροτυπία 12.11.90).

Ανακεφαλαίωση και προοπτικές

Η έρευνά μας σχετικά με τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η νεολαία κατά τη μετάβαση από το σχολείο στο επάγγελμα ή στην εκπαίδευση (βλέπε Ζωγράφου/Κρίβας 1993) επιβεβαιώνει τις διαπιστώσεις παλαιότερων ερευνών στη Γερμανία, σύμφωνα με τις οποίες οι νέοι δεν αποτελούν μια από την ευημερία κακομαθημένη γενιά που θέλει να καλοπερνά σε βάρος του κοινωνικού συνόλου (SINUS-INSTITUT 1983, σελ. 8). Οι νέοι αποδίδουν την ευθύνη για την κατάστασή τους στο σύστημα και, ανάλογα με την εκάστοτε κατάσταση τους, δείχνουν μικρότερο βαθμό εμπιστοσύνης προς το σύστημα (βλέπε επίσης EASTON/DENKS 1969 και KRIEGER 1985, σελ. 190-191).

Επιπλέον αποδεικνύεται ότι οι άνεργοι νέοι, παρά το γεγονός ότι προβληματίζονται σοβαρά σχετικά με την κατάστασή τους και είναι σε μεγάλο βαθμό δυσαρεστημένοι, σε σπάνιες περιπτώσεις καταφεύγουν σε εξτρεμιστικές τάσεις (βλέπε επίσης SINUS 1983, σελ. 6).

Από την έρευνά μας διαπιστώνονται μεταξύ άλλων και τα εξής:

- Οι νέοι έχουν γενικά ένα προοδευτικό πολιτικό προσανατολισμό. Στα κορίτσια διαπιστώνεται μια συντηρητικότερη στάση.
- Η προοδευτικότητα είναι ανάλογη με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων.
- Οι άνεργοι νέοι παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό κριτικής στάσης και, σε σχέση με τους εργαζόμενους νέους, έχουν μια έντονη στάση διαμαρτυρίας. Οι νέοι αυτοί αποδίδουν τα αίτια της ανεργίας τους σε εξωγενείς παράγοντες.
- Η μεγαλύτερη προοδευτικότητα παρατηρείται στους νέους με κοινωνικοπολιτική δραστηριότητα.

Συμπερασματικά μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι νέοι έχουν μια ρεαλιστική στάση απέναντι στο κοινωνικό σύστημα και σπάνια καταφεύγουν σε εξτρεμιστικές θέσεις και πράξεις βίας. Εν τούτοις γεννάται το ερώτημα, ως προς το κατά πόσον οι νέοι, κάτω από τις παρούσες δυσμενείς συνθήκες (αναξιοπιστία των κοινωνικών θεσμών και των πολιτικών κομμάτων, έλλειψη αξιών, αναξιοκρατία, έλλειψη θετικών προτύπων, αυξανόμενα ποσοστά ανεργίας κλπ.) και μελλοντικά θα παρουσιάζουν την ίδια συμπεριφορά και η σωρευμένη επιθετικότητα και απογοήτευση δεν θα πάρουν τη μορφή της αυτοκαταστροφής ή ενεργειών βίας ενάντια στο κοινωνικό σύνολο, όπως ήδη συμβαίνει σε μερικές υποβαθμισμένες περιοχές της Μεγάλης Βρετανίας;

Νομίζουμε ότι πολύ σωστά ο πρώην αντιπρόεδρος της κυβερνήσεως και υπουργός δικαιοσύνης Α. Κανελλόπουλος ήδη από το 1987 χαρακτήρισε την ανεργία ως "έκφραση ηθικής καταδίκης της κοινωνίας"

και “δείγμα κοινωνικής χρεωκοπίας, αφού η οργανωμένη ανθρώπινη συμβίωση αδυνατεί να διασφαλίσει στα μέλη της τα μέσα για την επιβίωσή τους, παρά την τεράστια τεχνολογική πρόοδο της εποχής μας (...) Είναι προπαντός οικονομικό αποτέλεσμα προκρουστικής λογικής, αφού για λόγους συνδεδεμένους με τη δομή της κοινωνικής οργάνωσης εκτοπίζει από την παραγωγική διαδικασία τον άνθρωπο, τον αδρανοποιεί ή τον υπαξιοποιεί...” (Το Βήμα 15.11.87).

Στην προκειμένη περίπτωση γίνεται σαφής η κοινωνικοπολιτική διάσταση του πολυδιάστατου αυτού προβλήματος, καθότι η παιδαγωγική δεν μπορεί να υποκαταστήσει μια εσφαλμένη πολιτική τόσο στον τομέα της εκπαίδευσης όσο και στον τομέα της επαγγελματικής αποκατάστασης των νέων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Ξενόγλωσσον

Adam, K.: Die Verlassene Generation, in Frankfurter Allgemeine Zeitung 1993

Becker, E./Herkommer, S./Bergmann, J.: Erziehung zur Anpassung? Wochenschau-Verlag, Schwalbach, zit.nach: Huch, K.: Einübung in die Klassengesellschaft, Frankfurt 1975, S. 114-115.

Damm, Diethelm: Jugendarbeit ratlos? Oder: neue Perspektiven angesichts neuer Probleme? in: Deutsche Jugend Zeitschrift für Jugendarbeit, Heft 6, Juni 1984, S. 261-268.

Easton, D./Denis, J.: Children in the political system, New York 1969.

Cohn-Bendit, D.: Geteilte Einheit - Kleiner Plädoyer gegen die Verwahrlosung, in: Nirumand, B. (Hrsg.): Deutsche Zustände, Reinbeck bei Hamburg 1993, S. 89-101.

Gottschalch, W. u.a.: Sozialisationsforschung, Frankfurt 1975.

Huch, Kurt: Einübung in die Klassengesellschaft, Frankfurt 1975.

Kieselbach, T.: Arbeitslosigkeit und politische Orientierung, in: Gewerkschaftliche Monatshefte 1983, H. 12, S. 802-820.

Kieselbach, T.: Individuelle Bewältigung der Arbeitslosigkeit, in Hessische Blätter für Volksbildung 2/86, S. 115-123.

Krieger, R.: Politische Sozialisation im Übergangsfeld Schule - Beruf - Mögliche Effekte von Deprivation - und Ohnmachtserfahrungen, in: Preiser, S. (Hg.): Kognitive und emotionale Aspekte politischen Engagements, Weinheim 1982, S. 85-95.

Krieger, R.: Psychologie in Erziehung und Unterricht 33 Jg. 200, München 1975, S. 190-200.

Krieger, R.: Jugendliche im Übergang Schule-Beruf: Arbeitszufriedenheit - Selbstakzeptierung - Politische Orientierungen, in: Psychologie in Erziehung und Unterricht 32 Jg. München 1985, S. 190-200.

Meier, Brigitte: Soziale Folgen der Arbeitslosigkeit, in Hessische Blätter für Volksbildung 2/86, S. 135-140.

Nyssen, F.: "Kinder und Politik", in: *Betrifft: erziehung* 1, 1970, S. 20ff, zit. nach: Huch, K.: *Einübung in die Klassengesellschaft a.a.O.*, S. 14.

Sinus-Insitut: *Die verunsicherte Generation - Jugend im Wertewandel*, Opladen 1983

Szepansky, Helmut: *Sozialarbeit im Übergangsbereich von Schule und Beruf. Bericht über eine vierjährige Praxis in einem Stadtteilprojekt*, in: *Neue Praxis* 5/85, S. 412-423, Neuwied 1985.

Zografou, Andreas: *Zwischen zwei Kulturen - Griechische Kinder in der Bundesrepublik (Diss.)*. Institut für Sozialarbeit und Sozialpädagogik (ISS), Materialien 19 (Hg.) Frankfurt 1982.

Zografou, A./Krivas, S.: *Jugendliche im Übergang von der Schule in die Arbeitswelt. Arbeitszufriedenheit, Selbstakzeptanz, politische Orientierung*, in: *Soziale Arbeit* 7/92, Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen, Berlin 1992, S. 239-244.

β) *Ελληνόγλωσσον*

Δαμανάκης, Μιχαήλ: *Ο αναπαραγωγικός ρόλος του σχολείου*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Επιστημονική επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε., Ιωάννινα 1989.

Δημολιάτης, Ι.: *Εκτός από τα Α.Ε.Ι. υπάρχουν και τα Τ.Ε.Ι.*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 60/91, σελ. 38-47.

Ζωγράφου, Ανδρέας: *Σχολική Κοινωνική Εργασία*, Πάτρα 1993

Ζωγραφου, Ανδρέας/Κρίβας, Σπύρος: "Οι νέοι κατά τη μετάβασή τους από την υποχρεωτική εκπαίδευση στην εργασία ή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: Ικανοποίηση εργασίας, αυτοαποδοχή, πολιτικός προσανατολισμός" (έρευνα εγκριμένη από το Υπουργείο παιδείας, Πάτρα 1993, Εκδότης: Ανδρέας Ζωγράφου).

Κρίβας, Σπύρος: *Διαφορές των φύλων ως προς τα επαγγελματικά κίνητρα*, στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 43, Αθήνα 1989.

Λίποβατς, Α.: *Ο εθνικισμός και ο ρατσισμός στην Ευρώπη του 1993*, στο: *Οικονομικός ταχυδρόμος* 21.1.1993, σελ. 63.

Πυργιωτάκης, Ι.: *Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικές Ανισότητες*, Αθήνα 1984.

Φραγκουδάκη, Άννα: *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Αθήνα 1985.

Περιοδικά - εφημερίδες:

Οικονομικός ταχυδρόμος: 30.4.86, 11.2.88 και 21.9.89

Το Βήμα: 15.11.87, 31.7.90, 31.7.94 και 2.10.94

Έθνος: 18.6.90 και 7.5.94

Ελευθεροτυπία, 20.3.88, 15.11.89, 20.3.90, 23.5.90, 7.7.90, 12.11.90, 29.12.90, 23.3.92, 22.1.93, 2.10.94 και 11.1.95.

Η Καθημερινή: 15.7.90 και 3.11.92

Τα ΝΕΑ: 2.7.88